
Секція 7. Нумізматичні матеріали в історії Правобережної України

Ольга Дашко

молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

МОНЕТИ СИГІЗМУНДА II АВГУСТА (1544-1572) В ЕКСПОЗИЦІЇ «ІСТОРІЯ ГРОШЕЙ» КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті розповідається про монети XVI століття, що карбувалися в роки правління Сигізмунда II Августа – останнього представника династії Ягеллонів на престолах Литви і Польщі, описуються монети, що представлені в експозиції «Історія грошей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Ключові слова: монети, експозиція «Історія грошей», грошовий обіг, монетна стопа, Вільнюський монетний двір, Такоцинський монетний двір.

Вивченням монет займалося чимало дослідників, які склали нумізматичні словники та каталоги. Історія поширення монет на території України відображена в працях М.Ф. Котляра, В.В. Зварича, що побачили світ у 70-80-х рр. XX ст. Сьогодні детальним вивченням грошового обігу на території України активно займається О.А. Бакалець.

У XVI ст. чільне місце на грошовому ринку українських земель, переділених між Литвою і Польщею, посіли литовські гроші. До активізації їх випуску доклав зусиль король Сигізмунд II Август (1544-1572 рр.), який на монетному дворі Вільна карбував велику кількість номіналів – південари (оболи), денари (пенязі), півгроші, гроші, трояки (3 гроша) й чвораки (4 гроша) [6, с. 88].

Монетна справа Великого князівства Литовського вже в перші роки правління Сигізмунда II Августа (1544-1572) вийшла на загальноєвропейський рівень. Економічний розвиток країни дозволив впровадити більш досконалі процеси й прийоми монетного карбування, засновані на новіших досягненнях того часу в області металообробки. Впровадження розвиненої монетної системи, поява портретних монет, виконаних у стилі ренесансу дало сигнал про початок нового часу в історії Великого князівства Литовського, початку «золотого віку» в культурному житті країни. За 28 років правління Сигізмунда II Августа, діючі на території Великого князівства два центри монетної емісії в Вільно й Тикоціні, випустили в обіг 16 номіналів монет. Зовнішнє оформлення цих монет складається з більш ніж 30 видів й 120 основних різновидів. А якщо врахувати дрібні відмінності в написанні легенд, а також вурозміщенні монетних й роздільних знаків, то кількість таких монет досягне шести сотень [1, с. 19].

Якщо монети Олександра Ягеллончика (1492-1506) й рання чеканка Сигізмунда I Августа в основному виконані в готичному стилі, то уже перші монети Сигізмунда II Августа мають усі стилістичні риси Ренесансу. На думку багатьох науковців й нумізматів вони є самими гарними монетами литовського карбування [2, с. 42].

Монетарна діяльність сина і наступника Сигізмунда I на литовському великокнязівському престолі Сигізмунда II Августа розпочалася у 1546 р. — саме тоді батько віддав йому управління Великим князівством Литовським, залишивши за собою верховну владу та питання фінансів. При цьому для покриття видатків молодого правителя щорічно з державної скарбниці виділялося 18 тис.

кіп литовських грошів. Однак цієї суми було замало, і тому з метою отримання додаткових доходів було вирішено відновити діяльність вільнюського монетного двору. Впродовж 1545-1548 рр. тут випускали оболи (1/2 денара), денари (пенязі), півгроші, гроші (як за литовською, так і за польською монетною стопою), трояки, шостаки та дукати. Більшість цих номіналів були новими для грошового ринку Великого князівства Литовського. При цьому дрібні номінали карбували за литовською стопою, а частину грошів, трояки та шостаки – за польською. Це свідчить про намагання Сигізмунда II Августа продовжувати централізаторську політику свого батька у сфері грошової політики і завершити уніфікацію польської та литовської монетних систем [7, с. 105-106].

У 1548 р. після смерті Сигізмунда I, ставши польським королем Сигізмунд II Август (1548-1572) відразу ж закриття краківський монетний двір і сконцентрував монетне виробництво на території Литви [7, с. 105].

У 1549 р. з огляду на малопробитковість і навіть збитковість виготовлення великих номіналів, було припинено карбування більшості номіналів, і надалі вільнюська монетарня продукувала лише денарії та півгроші [7, с. 106].

Другий литовський монетний двір, що відкрився в Тикоціні під кінець 1562 року, випускав – денари (1563 р.), дводенари (1566-1567рр.), півгроші (1562-1563 рр., 1566 р.), гроші по литовській стопі (1566 р.), гроші по польській стопі (1566-1568 рр.), двоґріш (двоаяк) (1565 р.), триґроші (трояки) (1562-1563 рр., 1565-1566 рр.), талер (півкопик, 30 грошей) (1564 р.), контрамаркований (1564 р.) неаполітанський півталер Філіппа II (1556-1598 рр.) [1, с. 21].

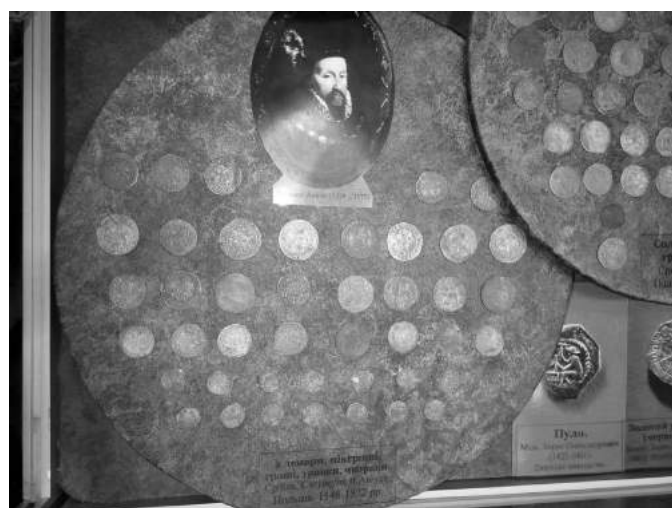

Рис. 1. Сигізмунд II Август. Експозиція Історія грошей

Сигізмунд II Август для нумізматів є легендарною особистістю. Саме в роки його правління було накарбовано велику кількість монет різноманітних номіналів, частка яких сьогодні знаходиться у музейній колекції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. В експозиції «Історія грошей» представлено 43 монети Сигізмунда II Августа (1544-1572). Серед них: два динари (14 монет, Вільнюський монетний двір): 1570 р. [4], півґріш литовський (8 монет): 1546 р. [5], ґріш литовський (7 монет): 1559 р. (2 монети, Вільнюський монетний двір), 1566 р. (5 монет, Тикоцинський монетний двір) [5], трояк гданський (1 монета): 1557 р. (1 монета) [5], трояк литовський (7 монет): 1562 р. (3 монети), 1563 р. (2 монети), 1564 р. (2 монети) [5],

чворак (6 монет): 1566 р. (4 монети), 1569 р. (2 монети) [4]. Всі монети є срібними, проте кожна з монет має певне пошкодження – потертості, надщерблення, потемніння тощо (рис. 1).

Важко розрізнити які з монет карбувалися на монетному дворі у Вільно, а які в Тикоціні, оскільки діяльність монетного двору в Тикоціні багато років залишалася поза увагою істориків й нумізматів-дослідників через недостатність чи відсутність письмових джерел по даній темі.

Монетні штемпелі для обох монетних дворів Великого князівства Литовського готував один монетний майстер — Альбрехт Керляйн (Albrecht Kerlein). Для цього він використовував пуансони гербів, букв й монетних знаків. Створений ним зразковий штемпель копіювали в м'яку стальну заготовку й отримували штемпель з випуклим зображенням, так званий модельний штемпель. З його допомогою шляхом вдавлювання в м'яку стальну заготовку отримували робочі штемпелі. Після доробки й закалки, робочі штемпелі, ідентичні зразковим, використовувались для карбування монет. Коли вони зношувались, то з допомогою модельного штемпеля виготовляли нові робочі штемпелі, тому навіть дуже великі партії монет, виготовлені в певний час на одному монетному дворі мали ідентичне зовнішнє оформлення. Різні партії монет розрізнялися за скороченнями букв в кінці легенди на обох сторонах монети: L, LI, LIT, LITV, LITVA [1, с. 21].

ґріш був основним номіналом монети, що перебувала в обігу на українських землях протягом

усього XVI ст. Литовським грошам віддавалась перевага перед польськими не лише на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, а й на тих, на які поширювалась влада польських феодалів. Наприклад, 1551 р. польський король Сигізмунд II Август, щоб викликати довір'я у населення і полегшити складну справу заготівлі провіанту, наказав черкаському старості, щоб «служебніє наші ... живність купували пенезьми, на лічбу литовську платили, а не на лядську», тобто литовськими, а не польськими [3, с. 71].

Рис. 2. Гріш по литовській стопі. 1559р.

Литовський гріш в експозиції музею представлений монетами 1559 р. та 1566 р. [4]. Гріш 1559 р. карбувався на Вільнюському монетному дворі по литовській стопі [7]. На аверсі зображено портрет Сигізмунда II Августа й навколо кругова легенда: «SIGIS.AVG.REX.POL.MAG.DVX.LIT.». На реверсі – герб Великого князівства Литовського – «Погоня», дата, внизу герб «Колюмна» розділяє кругову легенду в подвійному обідку: «MONETA.MAGNI – DVCAT.LITVA». В якості роздільних знаків використовується ластик. Вага монети – 2.43 грама [2, с. 44] (рис. 2).

Рис. 3. Гріш по польській стопі. 1566 р.

Гріш 1566 р. карбувався на Такоцинському монетному дворі по польській стопі. На аверсі зображено портрет Сигізмунда II Августа й навколо кругова легенда: «SIGIS.AVG.REX.POL.MAG.DVX.LIT.». На реверсі – герб Великого князівства Литовського – «Погоня», корона, дата, монограма, герб «Колюмна», навколо кругова легенда: «MONETA.MAGNI – DVCA.LI» (рис. 3).

Польські гроші зустрічаються на сторінках актових джерел рідше від литовських, та все ж досить часто для того, щоб вважати їх поширеною монетою українського грошового обігу XVI ст. Ними користувалось населення майже всієї території України, в тому числі на землях, що були під владою литовських феодалів [3, с. 71].

Півгріш був половинною фракцією гроша й найпоширенішою до половини XVI ст. монетою на українських землях. Інколи в півгрошах виплачувались значні суми. Півгроші вважались доброю монетою. Про це свідчать численні акти, а Кременецька судова книга кінця XVI ст. додає, що півгроші розглядались не як дрібні, а, так би мовити, як солідні монети. У цій пам'ятці занотовано, зокрема, зобов'язання сплатити борг «готовими грошми, монетою доброю литовською альбо польською: полугрошами, червоними золотими, только добре важними, а не дробними пинезьми». Справді, порівняно з денаріями, що містили менше 10% срібла і важили кілька десятих грама, напівгроші, які майже наполовину склались з чистого срібла й мали вагу понад 1 грам, могли вважатись великими монетами. Як правило, в актовому матеріалі згадуються литовські, а не польські напівгроші, що відповідає дійсному співвідношенню між ними в обігу [3, с. 75-76].

В експозиції музею представлено 8 монет – литовських півгрошів 1546 року [5]. Карбувались вони на Вільнюському монетному дворі. На аверсі цих монет розміщений одноголовий орел – герб Польщі, а навколо кругова легенда: «SIGIS.AVG.REX.PO.MAG.DVX.LI.». На реверсі монети – герб Великого князівства Литовського – «Погоня», під нею дата «1546», навколо кругова легенда в подвійному обідку: «MONETA.MAGNI.DUCAT.LITVA». В якості роздільних знаків використовується трилистник: 7 разів на аверсі й 4 рази на реверсі. Вага монети складає – 1,09 грама [2, с. 43]. Карбувались литовські півгроші по литовській стопі, як оболи й денари.

Трояки (3 гроша). Відомо, що трояки 1562-1563 рр. й 1565-1566 рр. карбувались на монетному дворі в Тикоціні [1, с. 22], в інші роки – на вільнюському монетному дворі. У музейній експозиції «Історія грошей» є трояк Гданський 1557 р. (1 монета), на аверсі якої зображено портрет короля Сигізмунда II Августа, навколо кругова легенда: «SIGIS.AVG.REX.PO.D PRVS», а на реверсі – напис: «III.GROS AR.TRIP CIVI.GEDANEN.1557» й герб Гданська між цифрами дати 15 и 57 (рис. 4).

Литовські трояки в експозиції представлені 1562-1564 рр., усього 7 монет, на аверсі яких

Рис. 4. Трояк Гданський. 1557 р.

(«DEI GRATIA» – «Божею милостію») – на монетах вільнюського монетного двору вони присутні, а тикоцинського – ні. Із обігу ці монети досить швидко вилучалися, так як користувалися популярністю за межами Литви (в Голландії їх називали «бородачами» – по портрету Сигізмунда). З 1562 р. було розпочато випуск іншого типу трояків – з монограмою (Вільно – 1562-1564 рр., Тикоцин – 1562-1563 рр. й 1565р.). Чвораки, що знаходяться в експозиції «Історія грошей» мають надщерблення та потертості. Усього є 6 монет, 4 з яких – 1566 р. й 2 монети – 1569 р. [5].

Єдиною дрібною монетою як литовської, так і польської монетних систем протягом майже всього XVI ст. були денари (пенязі) [3, с. 75-76]. Їх кількість у польському гроші становила 8, у литовському – 10 [6, с. 80].

За Сигізмунда II Августа на основі монетної ординації 1528 р. у Вільнюсі велася емісія золотої монети. Її масштаби, через відсутність власної сировини та значні кошти виробництва, були незначними. Право монетної регалії мали також окремі міста. Так, у Гданську в 1549-1567 рр. карбували денари, соліди, гроші, трояки та дукати. Невелику кількість денарів виготовили в Ельблонзі (1552-1557) та Всові (1550-1562), але до змін на грошовому ринку країни це не призвело. Незначним був вплив монетних номіналів (шилінгів, вярдунків (12 грошів), півмарок (24 гроші) та марок (48 грошів), емітованих у 1572-1573 рр. у замку Данхольм (Лівонія) [7, с. 106].

Прагнучи скористатись з несприятливих військово-політичних та фінансових обставин, в яких опинилося Велике князівство Литовське, польська сторона знову порушила питання про уніфікацію монетних систем Польщі та Литви. Сейм 1564 р. прийняв ухвалу про те, що в обох державах монета повинна мати однакову вагу та пробу металу і бути однаковою за зовнішнім виглядом. Спільною мала стати також система грошової лічби. Вже в наступному році розпочалася реалізація даного рішення. Насамперед, було припинено карбування традиційних литовських номіналів — денара (пенязя) та півгроша. Одночасно емітувалися нові номінали — дводенар, двогріш (2 гроші) та чворак (4 гроші), які мали стати проміжною ланкою між обома грошовими системами. Так, двогріш відповідав 4 литовським або 5 польським півгрошам, а чворак — 4 литовським або 5 польським грошам.

Процес уніфікації польської та литовської монетних систем остаточно завершився підписанням акту Люблінської унії 1569 р. Один з її пунктів стверджував, що надалі монета, як у Короні, так і в Литві, має бути однаковою за вагою, пробую та написами. Таким чином, прагнення королів з династії Ягеллонів до уніфікації всіх монетно-грошових систем, що існували на території Польсько-Литовської держави, завершилось успіхом. Монетні ординації, видані в цей період, створили єдину для всієї держави грошову систему, яка відповідала вимогам економічного розвитку країни та потребам грошового ринку. І все ж чимало питань залишилися невирішеними. Насамперед, продовжувалось підвищення курсів талера та дуката, вартість яких упродовж 1527-1570 рр. зроста відповідно з 30 і 42 грошів до 38 і 54 грошів. Крім того, через незначні розміри емісії, а згодом і припинення функціонування коронних, литовських та міських монетних дворів на ринку почав відчуватися брак засобів обігу, що призвело до поширення значної кількості іноземних монет. Відсутність інформації про їх якість спричиняла непоодинокі зловживання, що змусило уряд у 1567 р. видати першу вальваційну (оціночну) таблицю, яка встановлювала обмінний курс іноземних талерів у польських грошах [7, с. 107].

Однак відразу виконати рішення Люблінського сейму 1569 р. і розпочати карбування монет за єдиною монетною стопою не вдалося. Ще в 1570 р. на вільнюському монетному дворі були виготовлені останні литовські дводенари, після чого його діяльність було припинено [7, с. 107]. Чотирнадцять

таких дводенарів (1570 р.) знаходяться в експозиції «Історія грошей». На аверсі цих монет зображена – коронована монограма «SA» й дата. На реверсі – герб Великого князівства Литовського – «Погоня». Діаметр монет – 14-15 мм. (рис. 5).

Усі монети Сигізмунда II Августа, що представлені в експозиції «Історія грошей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника мають чималу інформаційну цінність для вивчення та аналізу, й потребують особливої уваги задля збереження їх для наступних поколінь.

Рис. 5. Два динара. 1570 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Банкаўскі веснік, ЛЮТЫ 2006. Матеріалы міжнароднай нумізматической канферэнцыі. Віктор Какареко, прэсідэнт Беларускага нумізматическага аграства, г. Гродно – «Монетный двор в Тыкоцине», ст. 19
2. Банкаўскі веснік, ЛІСТАПАД 2003. Матеріалы міжнароднай нумізматической канферэнцыі. Ілья Шталенков, член Беларускага рэспубліканскага аграственага аб'яднання каллекцыянераў, – «Редкие монеты Великого княжества Литовского в белорусских коллекциях», ст. 42.
3. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. / Микола Федорович Котляр. – Київ : Наукова думка, 1981 . – 240 с. – На укр. яз.
4. КПДІМЗ. – Фонди. – Акт выдачі № 2 предметів на тимчасове збереження «З» березня 2005 р., лист № 4
5. КПДІМЗ. – Фонди. – Акт выдачі № 2 предметів на тимчасове збереження «З» березня 2005 р., лист № 5
6. Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін. Історія грошей і банківництва: [підручник] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – К.: Атіка, 2004. – 340 с.
7. Шуст Р. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні / Р. Шуст. – К.: Знання, 2007. – 376 с.

Жанна Карбовська

завідувач відділу,

Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

СРІБНІ МОНЕТИ СКАРБУ XV СТ. ІЗ С. ГУМЕНЦІ – В ЕКСПОЗИЦІЇ «ІСТОРІЯ ГРОШЕЙ» КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У розвідці автор робить спробу проаналізувати частину монетного скарбу XV ст., що експонується в експозиції «Історія грошей» та ввести в науковий обіг монети – півгроші Владислава II Ягелло (1386-1434), викарбувані на Краківському монетному дворі у 1399-1414 рр., які були в грошову обігу на Поділлі.

Ключові слова: скарб, срібні монети, білонні, півгроші, Владислав II Ягелло (1386-1434), Поділля, грошовий обіг, експозиція «Історія грошей».

З кінця XIV – до початку XVI ст. в грошовому обігу на українських землях використовувались срібні монети польського карбування. В основному це були півгроші (коронні півгроші) [3, с. 33], рідше денари, які карбували на Краківському монетному дворі та інших монетних дворах в часи правління представників династії Ягеллонів: Владислава II (1386-1434), Владислава III (1434-1444), Казимира IV (1445-1492) і Яна Ольбрахта (1492-1501) [6, с. 80].

Грошовий обіг та монетні комплекси XIV-XVI ст. досліджували К. Стрончинський (1885) [7],